

Алла КАЛИНЧУК, канд. філол. наук, ст. наук. співроб.

ORCID ID: 0000-0001-5450-4093

e-mail: alkalynchuk@gmail.com

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, Україна

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ РОЗВІДКИ У ЖУРНАЛІ "ЛІТЕРАТУРНИЙ АРХІВ" (1930–1931): НАУКА У ЛЕЩАТАХ ІДЕОЛОГІЇ (до 100-річчя Інституту Тараса Шевченка)

Вступ. На початку 1930-х років публікації і так звані дискусії в часописі "Літературний архів" виразно засвідчили процес підпорядкування шевченкознавства ідеологічному тискові. Академічні обговорення дедалі рідше виконували суто наукову функцію і чимраз частіше перетворювалися на інструмент публічного контролю та дисциплінування дослідників. У таких умовах методологічна самостійність поступово витіснялася оцінково-звинувачувальною риторикою, а простір інтерпретацій Шевченкової творчості істотно звужувався. Важливим інституційним чинником цих процесів стало становлення Інституту Тараса Шевченка, у структурі якого журнал фактично виконував функцію друкованого майданчика для апробації й утвердження нових науково-ідеологічних орієнтирів, адже саме через публікації на його шпальтах формувалися нормативні уявлення про допустимі підходи до осмислення спадщини митця. У статті простежено, як матеріали видання фіксували зміну дослідницьких стратегій, звуження інтерпретаційних можливостей і формування редукованого канону шевченкознавства, що надовго закріпився в радянській гуманітаристиці.

Методи. У роботі застосовано описовий та історико-бібліографічний методи, частково дискурсивний аналіз та інституційний підхід, які дали змогу розглянути шевченкознавчі публікації не лише як наукові тексти, а й як елементи ширшого ідеологічного та організаційного контексту.

Результати. Аналіз студій, рецензій і публічних обговорень у "Літературному архіві" показав, як під впливом ідеологічних настанов трансформувалися дослідницькі пріоритети, обмежувалися тематичні й методологічні можливості інтерпретації творчості Шевченка, а також переглядався науковий статус окремих учених. У цей період

було закладено підвалини ранньорадянського канону шевченкознавства, що на десятиліття визначив коло допустимих методів і тем.

Висновки. *Матеріали часопису засвідчили поступове витіснення автономного наукового аналізу ідеологічно мотивованими оцінками. Критика та методологічна незалежність дедалі більше поступалися місцем звинувачувальній риториці й практикам публічного контролю над дослідниками, що суттєво вплинуло на подальший розвиток шевченкознавства.*

Ключові слова: *Інститут Тараса Шевченка, наукова традиція, ревізія канону, деформація, шевченкознавство, ідеологія, інтерпретація.*

Вступ

Створення Інституту Тараса Шевченка при ВУАН стало важливим етапом у процесі організації й утвердження наукового вивчення творчості поета в УРСР. В історично-філологічному відділі схвалено відповідну пропозицію й у жовтні 1925 р. обрано ініціативне бюро спеціалізованої установи, а 30 квітня 1926 р. Рада народних комісарів республіки затвердила її штат (Івакін, 1975, с. 154). Проте Інститут Тараса Шевченка принципово було виведено з-під юрисдикції ВУАН і засновано як окрему структуру, підпорядковану Наркомату освіти, з центром у Харкові та філією в Києві, що засвідчувало державне перехоплення академічної ініціативи. Його перший учений секретар Ієремія Айзеншток наголошував, що "організація шевченкознавства стала на порядку денному – не тільки як противага минулої несистемності, але як чергова науково-організаційна проблема, що її висунула саме Революція..." (Айзеншток, 1928, с. 228).

Із допису в часописі "Червоний шлях" відомо, що в проєкті статуту Інституту Тараса Шевченка було передбачено сформувати два відділи – літературно-меморіальний та науково-дослідчий. При першому планували започаткувати бібліотеку, при другому – спеціалізовані кабінети, покликані здійснювати збирання, систематизацію, аналіз і осмислення як біографії, так і творчості митця, насамперед у руслі "матеріалістичного розуміння історичних та історично-літературних явищ" ([Без підпису], 1926, с. 174).

До Кабінету Шевченкової творчості мали би входити дві комісії: харківська – вивчати формування Шевченкового світогляду, київська – розглядати його поезику і традиції. Перша повинна була зосередитися на виданні збірників, що включали різнопланові матеріали про митця, демонструючи певні досягнення попри складнощі, натомість друга працювала не так, як планувалося. Тому співробітники останньої ініціювали звернення до керівництва Інституту з пропозицією перейменувати підрозділ на Комісію Шевченкової творчості та висвітлювати її комплексно ([Без підпису], 1931a, с. 213). Очолив її Борис Навроцький, до складу увійшли аспіранти Іван Миронець і Володимир Покальчук. Саме такий нечисленний штат кабінету опрацьовував картотеку "Словника Шевченкових рим" і обговорював проміжні результати на засіданнях. Загалом вони перевірили та систематизували 3920 карток, укладених у попередні роки, а також підготували 3470 нових. У цьому процесі його науковці консультувалися з лінгвістами та літературознавцями з інших установ, однак завершити роботу не вдалося через нестачу фахових кадрів і відсутність достатнього досвіду в опануванні такого специфічного напрямку дослідження.

До співпраці у Комісії Шевченкової доби й оточення (керівник – Михайло Новицький, аспірант – В. Покальчук) на постійній основі залучали Олександра Дорошкевича, Людмилу Кошову, Л. Рублевську, Х. Пилипенко та М. Тарасенка; епізодичну участь брали Михайло Драй-Хмара та Трохименко. Її колектив розробив концептуальний план серії мемуарів про Шевченка, здійснив підготовку відповідного рукопису обсягом 16 др. арк. і передав його до видавництва (редактор тому – М. Новицький). Він розробив базовий реєстр осіб із безпосереднього оточення митця, що охоплював близько 1000 імен. На його основі науковці планували підготувати "Словник Шевченкових знайомих" у двох томах (т. 1: А–Л; т. 2: М–Я; редакційна колегія: О. Дорошкевич, М. Новицький, І. Айзеншток, Євген Кирилюк), що мав стати систематизованим довідковим виданням про персоналії, пов'язані з поетом. Співробітники також готували до видання рукопис *"Три літа"*,

здійснюючи його текстологічне опрацювання. Паралельно вони уклали хронологічну канву 1843–1845 рр., зібравши наявні джерела і документальні матеріали для точного відтворення подій та контексту зазначеного періоду. Саме тоді науковці Комісії долучилися до створення та каталогізування матеріалів, пов'язаних із меморативним Будинком-музеєм Тараса Шевченка.

Колектив Кабінету бібліографії запланував тему "Т. Шевченко (Бібліографія творів та літератури про нього для академічного видання творів)" із перспективою видати покажчики ([Без підпису], 1931b, с. 113).

Формування Інституту Тараса Шевченка супроводжувалося не лише організаційним упорядкуванням дослідницької роботи, а й створенням власних органів наукової комунікації. Одним із таких майданчиків став часопис *"Літературний архів"*, який задумувався як простір публікації джерел, наукових студій і фахових обговорень, пов'язаних із вивченням спадщини митця. Водночас у контексті загальної централізації гуманітарного знання журнал поступово набував функцій інституційного контролю, перетворюючись на інструмент унормування дослідницьких підходів і оцінок. Якраз на його шпальтах можна простежити, як наукова дискусія дедалі частіше поєднувалася з ідеологічно зумовленою ревізією методів і тем у шевченкознавстві.

Метою цієї роботи є аналіз особливостей репрезентації студій у часописі *"Літературний архів"*, з'ясування механізмів інституційного й ідеологічного тиску на шевченкознавство в умовах радянських репресій і трансформації наукового простору. Для досягнення цієї мети передбачено виконання кількох завдань: по-перше, розглянути публікації, щоб визначити способи представлення розвідок про Шевченкову творчість в ранньорадянський період; по-друге, зафіксувати механізми впливу ідеологічного контролю та початок репресій на наукові оцінки, методи та статус окремих дослідників.

Методи

У статті застосовано описовий та історико-бібліографічний методи, частково дискурсивний аналіз та інституційний підхід.

Результати

Інститут Тараса Шевченка, заснований у 1926 р., мав на меті об'єднати шевченкознавчі дослідження та впорядкувати наукову роботу над спадщиною митця. У 1930 р. Є. Кирилюк, підбиваючи підсумки діяльності установи за попередній період, підкреслив, що його надбанням на початку 1927 р. став четвертий том "Щоденних записок" ("Журналу"), а наприкінці 1929 р. – третій том "Листування", які увійшли до академічного видання "Повного зібрання творів Тараса Шевченка". Рецензент зауважив, що таку послідовність Сергій Єфремов пояснив прагненням ознайомити читача з найменш відомими частинами Шевченкової спадщини. Представляючи третій том, Є. Кирилюк наголосив на його фундаментальності: передмова С. Єфремова "Шевченко в своєму листуванні", 222 листи Шевченка, 198 листів до Шевченка, хронологічний та абетковий покажчики листів, іменний і географічний покажчики; видання налічувало 1002 сторінки; коментарі підготували, окрім С. Єфремова, Андрій Лобода, Володимир Міяковський, М. та Олекса Новицькі, Дмитро Ревуцький, Петро Рулін, Павло Филипович. Є. Кирилюк уважав вступну статтю С. Єфремова "суб'єктивно-соціологічною", зазначивши, що "цей багатющий матеріал [...] чекає на свого дослідника-марксиста" (Кирилюк, 1930, 1–2, с. 334). Є. Кирилюк також відзначив М. Новицького як науковця, який здійснив текстологічне упорядкування листування, уточнивши й подекуди наново встановивши його хронологію та коло адресатів. Доречно нагадати, що проєкт десяти томного "Повного зібрання творів Тараса Шевченка" під егідою ВУАН було зупинено, більшість упорядників репресовано, а третій і четвертий томи вилучено з бібліотек і знищено; збереглися лише поодинокі примірники в спеціалізованих музеях і бібліотеках, що робить їх справжнім історичним скарбом.

Період кінця 1920 – початку 1930-х років виявив численні труднощі, з якими стикалися співробітники, зокрема брак кадрів та організаційні обмеження. Не випадково в 1930 році – "році великого перелому", за сталінською формулою, – Інститут Тараса Шевченка було фактично демонтовано як автономний академічний осередок і реорганізовано у Всеукраїнський

літературознавчий науково-дослідний інститут ім. Т. Г. Шевченка. Цей інституційний злам став складником ширшої репресивної стратегії радянської влади, спрямованої на усунення носіїв національної наукової традиції та підпорядкування шевченкознавства жорсткому ідеологічному контролю, що особливо виразно проявилось після арешту групи українських учених на чолі з С. Єфремовим.

Одним із перших проєктів Інституту стало видання часопису **"Літературний архів"**, який мав стати платформою для обговорень і наукових дискусій. Журнал виходив у 1930–1931 роках раз на два місяці у Харкові та містив такі розділи: статті, матеріали, критика і бібліографія, хроніка, некрологи. У 1930 р. до редакційної колегії входили Дмитро Багалій, Олександр Білецький, О. Дорошкевич, Володимир Коряк, Микола Плевако, Андрій Річицький; у 1931 р. – Д. Багалій, О. Білецький, Р. Верба, О. Дорошкевич, В. Коряк, А. Річицький, І. Юрченко; відповідальним редактором упродовж двох років був Сергій Пилипенко, відповідальним секретарем – М. Панченко. За спостереженням Миколи Павлюка, у виданні "траплялися справді наукові публікації, але переважали матеріали «на злобу дня»", що свідчило про чітке ідеологічне спрямування й використання наукових платформ як інструменту політичного контролю (показово, що його відкривала стаття прокурора на процесі СВУ Л. Ахматова про "національне шкідництво" в літературознавстві) (Павлюк, 2003, с. 182).

Основну частину публікацій у часописі було присвячено Шевченковій творчості, аналізу перекладів його поезій та огляду критико-бібліографічних досліджень про нього. Зокрема А. Річицький визначив бачення митця проблем української нації "як нації з усіма виявами і висновками з такого усвідомлення" (Річицький, 1930, 1–2, с. 17), розпорошених у низці окремих поезій. Він виокремив три ключові аспекти, які набули особливої гостроти: 1) проблему батьківщини; 2) проблему національно-визвольної боротьби; 3) проблему національної української держави (Річицький, 1930, 1–2, с. 17). Автор покликався на власну ранню розвідку "Тарас Шевченко в світлі епохи" (1923; 2-ге вид. – 1925), в якій уперше намагався

потракувати "соціально-історичну суть світогляду і творчості Шевченка як виразника ідеології та прагнень соціальної верстви передкапіталістичної епохи" (Річицький, 1930, 1–2, с. 15–16). Отже, така інтерпретація А. Річицького репрезентує один із початкових етапів ідеологічно зумовленого прочитання Шевченкової національної ідеї в радянському літературознавстві 1920-х років.

Б. Навроцький одним із перших запропонував вивчати Шевченкову прозу за такими критеріями: ідейний зміст, жанрова динаміка та мовна специфіка, намагаючись співвіднести ці параметри з творчістю письменника загалом. Він окреслив потребу аналізу листування Шевченка, пов'язаного з повістями, з метою виявлення відповідних творчих імпульсів і з'ясування того, чи були мовні експерименти свідомими, чи мали спонтанний характер, з урахуванням їх спорідненості з окремими літературними традиціями й течіями, що виробили специфічні жанрово-стильові форми. Критик також наголошував на необхідності з'ясувати, яким чином Шевченко використовував автобіографічний матеріал відповідно до творчих завдань повісті, як розкривав соціальну проблематику, підкреслив, що психологічний портрет провінційного панства поданий у дусі гоголівської іронії та сарказму. Навроцький наполягав на тому, що Шевченкові повісті не становили випадкового епізоду в його творчості, а були наслідком складного психоідеологічного пошуку нових форм художнього самовияву й, імовірно, свідомого чи несвідомого прагнення долучитися до переважаючих у тогочасній російській літературі течій сатиричного та сентиментального натуралізму (Навроцький, 1930, 3–4, с. 31).

Іван Єрофеїв у розділі "Некрологи" вмістив студію "Сумна втрата (І. О. Білоусов)", де охарактеризував перекладацький доробок російського поета і відзначив його як одного з найактивніших популяризаторів Шевченкової творчості (Єрофеїв, 1930, 1–2, с. 250–261). Дослідник нагадав, що перша збірка його перекладів – "Из «Кобзаря». Т. Шевченко и украинские мотивы" – вийшла в Києві 1887 р. і містила 47 поезій, а сама перекладацька праця тривала майже сорок років. Іван Белоусов також був автором низки статей про митця й упорядником численних видань

перекладів, зокрема: "Кобзарь" (Горький, 1906), "Думы и песни Кобзаря" (Москва, 1906; 1909; 1914), "Кобзарь" (Москва, 1919), "Запретный Кобзар" (1918; 1922) та ін. Окремо І. Єрофеїв уклав бібліографію перекладів Шевченкових творів, здійснених російським письменником.

Подібні акценти містив і допис Василя Львова-Рогачевського, присвячений пам'яті І. Белоусова: він звернув увагу на внесок російського письменника у становлення перекладацьких традицій, передусім у популяризації та виробленні класичних зразків перекладу Шевченкового "Кобзаря" (Львов-Рогачевський, 1930, 1–2, с. 265).

У період, коли окремі відомості про життя поета залишалися сумнівними або потребували уточнення, розвідка В. Покальчука стала цінним джерелом для розширення та конкретизації його біографії (Покальчук, 1930, 3–6, с. 257–259). Дослідник запропонував перевірити достовірність переказів сестер Яновицьких – Марії, Надії та Олександри – щодо відвідин Шевченком містечка Звенигородки в 1859 р. під час його останньої подорожі Україною. За їхніми спогадами, поет гостював у сестри Івана Сошенка – Олександри Павловської та її доньки Ганни, де на одному з вечорів подарував дівчині зошит із нотами. В. Покальчук підкреслив, що в основу цих переказів покладено безперечний факт знайомства Шевченка з окремими членами родини Павловських. Як спостеріг В. Покальчук, прізвище Павловських не зустрічається ані в листуванні, ані в інших документах, однак у листі від 9 жовтня 1859 р. до І. Сошенка митець згадував його небогу Ганнусю. У коментарі до епістоли зафіксовано: "У серпні 1859 р. Шевченко познайомився в родині І. Сошенка з його племінницею «чорнявою Ганнусею» й надіслав їй з Петербурга українські пісні з нотами в обробці для фортепіано. Очевидно, це були «Малороссийские народные песни» А. Маркевича, вміщені в «Записках о Южной Руси» (Санкт-Петербург, 1857. Т. 2)" (Шевченко, 2003, с. 477). У ще одному листі – до Михайла Чалого від 6 листопада 1860 р. – Шевченко знову згадував про цю особу; про неї також йшлося у праці біографа (Чалий, 2011, с. 116–117), що підтверджувало приязне ставлення поета до "чорнявої Ганнусі". Тож В. Покальчук

висногував, що митець зустрічався з Ганною Павловською, ймовірно, у родині Сошенка влітку 1859 р. у Києві, тоді як документальних свідчень про його відвідування Звенигородки в той період не знайдено.

У розділі "Критика й бібліографія", аналізуючи публікації у "Записках історико-філологічного відділу" за 1928 р., що увійшли до книг XIX і XXI–XXII, Є. Кирилюк звернув увагу на статтю Петра Чубського "Кохання в житті Шевченка та Куліша" (Кн. XXI–XXII, с. 101–118), яку автор виголосив на засіданні Історико-літературного товариства Всеукраїнської Академії наук у березні 1927 р. Є. Кирилюк розглядав її як важливий матеріал для реконструкції біографій обох письменників (Кирилюк, 1930, 1–2, с. 333–337).

Андрій Музичка, студіюючи науковий доробок Михайла Комарова, зазначив, що для бібліографа "Шевченко, його «Кобзар», його ідеали та завдання, його почування, його пісня, його техніка, мова були тим мірилом, що ним він завжди змряв якість [...] літературної продукції" (Музичка, 1930, 3–4, с. 60). На думку критика, Комарову імпонувало Шевченкове трактування національних та соціальних питань. Водночас він уважав окремі ідейні засади Михайла Драгоманова та Івана Франка суголосними власним поглядам, дискутував із ними, опікувався виданням часопису "Правда" та з цікавістю очікував появи газети "Народ". За спостереженням А. Музички, М. Комаров виявляв себе як діяч культурницького напрямку: щороку, у дні вшанування пам'яті Шевченка, неpubлічно скликав гурток однодумців і читав "Огляди літературної і просвітної праці" за попередній рік. Значна їх частина збереглася в рукописах; окремі фрагменти опубліковано в "Зорі" та інших часописах. На сьогодні відомі звіти за 1885, 1887, 1888, 1889 і 1890 роки, а також "Відчит за минулий 1902 рік" (Музичка, 1930, 3–4, с. 66–67). Важливо, що М. Комаров послідовно відстоював ідею систематичної фіксації літературно-просвітніх новин з усієї України.

У цьому ж розділі Роман Шевченко представив видання "Т. Шевченко. Малий Кобзар (вибрані поезії)" (Харків: ДВУ, 1930. 156 с.) в упорядкуванні та з передмовою О. Попіва,

оздоблене малюнками митця і його автопортретами. Рецензент зауважив, що книжка покликана допомогти школярам долучитися до вивчення Шевченкової творчості. Він простежив історію публікації спеціально дібраних для дітей творів, указавши, що ідея такого "малого" формату виникла в Києві у 1880–1882 рр. з ініціативи О. Русова, проте тоді не була реалізована. Згодом її втілив В. Доманицький ("Маленький Кобзар", Санкт-Петербург, 1911); були й інші подібні книжки: "Малий Кобзар" (Черкаси, 1900; Київ, 1911), "Кобзарик" (Санкт-Петербург, 1913), "Малий Кобзар" (Львів, 1914). Р. Шевченко засвідчив новаторський характер підготовленого О. Попівим зібрання, який запропонував основний критерій добору творів – "соціальну цінність, а водночас і зрозумілість для дітей вибраних поезій" (Шевченко, 1930, 1–2, с. 325), упорядкувавши їх за сімома тематичними блоками. Побіжно критик зафіксував низку огріхів у передмові (наприклад, с. 10, 13, 17 тощо), наголосив на потребі зорієнтованості на науково вивірені тексти і докладніше пояснювати окремі слова та поезії. Попри зазначені недогляди, на його думку, видання було на часі та загалом заслуговувало на увагу дослідників.

М. Білівець подав огляд "Кобзаря" (Харків: ДВУ, 1930; Харків: ДВОУ "Література і мистецтво", 1931), підготовленого в Інституті під редакцією та з примітками І. Айзенштока і М. Плевако, звернувши увагу на те, що друге перевидання містило передмову А. Річицького. Рецензент відзначив, що І. Айзеншток уключив останні хронологічні варіанти поезій, внесені Шевченком, та послідовно дотримувався авторського тексту в правописі, зберігаючи граматичні особливості мови правобережних говірок (Білівець, 1931, 1–2, с. 204). Водночас М. Білівець акцентував на легковажності й "методологічній упертості" редактора, закидав брак критичності в його підході (Білівець, 1931, 1–2, с. 205). Критик підкреслив деякі недоречності в примітках, а також відсутність алфавітного покажчика творів у збірці. У підсумку він констатував, що академічній установі належало б підготувати повноцінне наукове видання Шевченкових поезій з урахуванням названих недоліків.

У розділі "Критика й бібліографія" Стефан Таранушенко повідомив про вихід книжки Олександра Скворцова "Жизнь художника Тараса Шевченко" (Москва: Издательство АХР, 1929). Як спостеріг рецензент, автор "надто мало місця приділяє характеристиці істотних рис Шевченкової малярської творчості" (Таранушенко, 1930, 1–2, с. 328), наприклад, у жанрах портрета, пейзажу та гравюри. Крім того, він зауважив низький фаховий рівень передмови Костя Буревія (Таранушенко, 1930, 1–2, с. 329). Тож, на думку С. Таранушенка, праця О. Скворцова, попри популяризаторський задум, виявилася недостатньо відповідною фаховим вимогам мистецтвознавчого осмислення Шевченкової спадщини.

У цей же період Н. Склярів опублікував рецензію на "Серію мемуарів про Шевченка", яка вирізнялася **виразним ідеологічним ухилом та односторонністю оцінок**, що свідчило про загальну тенденційність у шевченкознавчих колах того часу. Вона вийшла шістьма окремими книжками у харківсько-київському Державному видавництві України в 1930–1931 рр.: "Спогади про Тараса Шевченка" П. Куліша (передмова й примітки Є. Кирилюка), "На Сир-Дар'ї у ротного командира (спогади Косарева про Т. Шевченка)" М. Д. Н. (вступна стаття, переклад і примітки Л. Кошової), "Т. Шевченко в Нижньому Новгороді" Г. Дем'янова (вступна стаття, переклад і примітки Л. Рублевської), "Кілька слів про Тараса Шевченка" С. Крапивиної (вступна стаття й примітки М. Тарасенка), "Спомини про Тараса Григоровича Шевченка" В. Шевченка (вступна стаття й примітки Г. Ткаченка), "Епізоди з життя Шевченкового" П. Мартоса (вступна стаття й примітки Ф. Самоненка). Слід зазначити, що оглядач визнавав наукову значущість заходів Інституту з підготовки цього видання, однак висував вимоги, що мали відверто ідеологізований характер: упорядники, на його думку, повинні були забезпечити "критичну вивіреність" текстів і підготувати "марксистські передмови й примітки", покликані "розкрити буржуазну природу мемуаристів" (Склярів, 1931, 4–5, с. 159). Н. Склярів проаналізував їх, виокремивши найвдаліші з них – авторства Г. Ткаченка, Є. Кирилюка, Ф. Самоненка. Натомість він

поставив під сумнів методологічні підходи Л. Кошової, Л. Рублевської та М. Тарасенка, вказуючи на нібито ігнорування класового аналізу мемуарів і надмірне захоплення "безпартійністю", "фактографізмом" та "історизмом" (Склярів, 1931, 4–5, с. 162). Н. Склярів звинуватив керівника проекту О. Дорошкевича та дирекцію установи в неналежному контролі за роботою кабінету, що свідчило про політичну вмотивованість і абсурдність таких закидів. Його упереджена оцінка видається надмірно ідеологізованою й такою, що істотно обмежувала наукову автономію відповідальних редакторів цієї серії книжок.

Відомо, що у кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. наукова діяльність Інституту проходила в умовах напруженої ідеологічної конкуренції. Як слушно підмітив М. Павлюк, "науковці змушені «йти у наступ» проти всіх і вся, в тому числі й проти самих себе. [...] В інститутських осередках у Харкові й Києві розгортаються безкінечні кампанії «обговорень і засуджень». У «Літературному архіві» нечисленні історико-літературні розвідки та публікації нових матеріалів тонуть у морі "викривальних" виступів запопадливих ревнителів «ідейної чистоти»" (Павлюк, 2003, с. 184). Подібні тенденції простежуються і в полеміці навколо збірки "Етюди з шевченкознавства" (Київ: ДВУ, 1930), що розгорталася на шпальтах часопису та підкреслювала взаємопроникнення наукового аналізу й ідеологічного регулювання. На мою думку, у відгуку "«Переходова доба» проф. О. Дорошкевича" П. Костенко продемонстрував виразну упередженість. Він свідомо змістив акцент із аналізу фактичних посилок і аргументації ученого, оскільки, за його словами, для нього було принципово не стільки оцінити наукову доказовість дослідження, скільки виділити його "слабке місце" – ідеологічно-методологічні засади (Костенко, 1931, 1–2, с. 51). Попри різкість зауваг, П. Костенко лише побіжно визнав, що окремі розвідки О. Дорошкевича, виконані в руслі марксистської методології, не позбавлені наукового змісту ("До питання про Герценів вплив на Шевченка", "Сучасний стан шевченкознавства", "Шевченко і фур'єристи в 40 роках", "Петербурзьке оточення молодого Шевченка"). Це визнання оглядача звучало радше формально й не змінювало його основної

критики. Його відверто дратував підхід О. Дорошкевича, який дозволив собі покликатися на студії та увів до наукового обігу міркування істориків Осипа Гермайзе, Сергія Шамрая, Михайла Слабченка. Натомість П. Костенко наполягав на орієнтації на "правильні" з ідеологічного погляду авторитети – передусім В. Коряка, А. Річицького та інших представників ортодоксального марксистського кола. Він побудував рецензію на оцінково-звинувачувальній **риториці**: Дорошкевича названо автором із "хитаннями", "протимарксистськими поглядами", "хибними та несміливими твердженнями", підкреслено його "туманне й ідеалістичне" викладення та "елементарну необізнаність із Марксовою соціалістичною теорією". На переконання критика, "Етюди..." містили ідеологічні викривлення й не відповідали вимогам тогочасної науки, особливо молодшого покоління дослідників, оскільки О. Дорошкевич "надто нерішуче рвав свої зв'язки зі старими буржуазними методами в літературознавстві" (Костенко, 1931, 1–2, с. 51).

Публічне реагування О. Дорошкевича на несхвалення його збірки статей *"Етюди з шевченкознавства"* стало вимушеним заходом. Подаючи її як працю, що позначала перехід до марксистського підходу, в авторефераті, фактично полемічному з опонентами, він не лише послідовно пояснював власні методологічні рішення, а й демонстрував уважну й водночас дистанційовану реакцію на ідеологічний тиск (Дорошкевич, 1931, 4–5, с. 173–181). Цей публічний виступ свідчив про його послідовність у методологічних рішеннях і значущий внесок у розвиток шевченкознавства.

Продовженням історії стали матеріали, присвячені обговоренню автореферату О. Дорошкевича в Інституті в Харкові, оприлюднення яких, за редакторською приміткою, зафіксувало "певний стан у боротьбі з буржуазним літературознавством" ([Без підпису], 1931с, с. 133). Зокрема, Іван Лакіза (Лакиза) звинуватив ученого у свідомому застосуванні "чужих методологій" у збірці. Яків Майстренко розкритикував працю О. Дорошкевича як таку, що обмежувалася "формальними моментами" й не містила "класової основи, класової взаємодії" ([Без підпису], 1931с, с. 134), закликавши автора переглянути свої методологічні засади.

А. Річицький, виступаючи в ролі чергового "викривача", закинув О. Дорошкевичу перебування "на ґрунті буржуазної методології", водночас схвально оцінив намір перейти на позиції партійного літературознавства. У дискусії взяв участь і В. Бойко, який переконував науковця рішуче відмовитися від попередніх методологічних підходів. Б. Навроцький визнав, що розвідки "Природа у Шевченковій поезії" та "Трагедія самотнього чуття" за своїм задумом і змістом принципово не можуть бути написані в марксистському стилі. Решту матеріалів він також прокоментував негативно, приписуючи ученому прихильність до Тенівської концепції та закидаючи формалістичні підходи до аналізу творів. Петро Колесник підтримав загальну лінію звинувачень, наголосивши, що книжка Дорошкевича "відбиває факт такої впливології" праць Володимира Перетца, Бориса Якубського, П. Филиповича та Сергія Родзевича ([Без підпису], 1931с, с. 137), яких він кваліфікував як "буржуазних формалістів". На його думку, автор збірки обмежився констатацією матеріалу, не запропонувавши синтетичних висновків, тож не створив повноцінного наукового дослідження ([Без підпису], 1931с, с. 138). Підсумовуючи захід, Є. Кирилук категорично заявив, що "Етюди з шевченкознавства" мають буржуазний характер, і тому їх слід не виправляти, а – переписати ([Без підпису], 1931с, с. 138–139). У прикінцевому слові О. Дорошкевич змушений був визнати певне "невірне висвітлення" окремих проблем.

Зі стенограми засідання відомо, що в ньому брали участь й інші співробітники Інституту – зокрема А. Панів, Н. Склярів, Григорій Ткаченко (всі – Харків), Зелінський, Г. Дорошкевич, І. Миронець, М. Новицький та Сокирко (всі – Київ), однак через брак місця їхні виступи не було опубліковано, а деякі узагалі не з'явилися на обговорення ([Без підпису], 1931с, с. 140). Отже, є підстави припустити, що воно передбачало не стільки фахову наукову дискусію, скільки публічну дискредитацію О. Дорошкевича. Захід в академічній установі засвідчив домінування ідеологічно вмотивованої критики методології та інтерпретацій ученого й одночасно продемонстрував, як на

початку 1930-х років поглиблювалася криза наукової автономії шевченкознавства. Доречно нагадати, що О. Дорошкевич на той час очолював київську філію, що надавало цій кампанії "засудження" додаткового інституційного та персонального виміру.

Дискусія і висновки

Становлення Інституту Тараса Шевченка й організація видання "Літературний архів" тісно взаємопов'язані: через публікації апробовувалися нові методологічні орієнтири, які визначали розвиток досліджень на десятиліття. Аналіз шевченкознавчих студій на його шпальтах показав, що вони поступово підпадали під офіційне та ідеологічне регулювання. Часопис виступав не лише майданчиком для наукових обговорень та оприлюднення нових джерел, а й інструментом формування нормативних уявлень про теми і методи вивчення Шевченкової творчості. Матеріали журналу відображали зміну підходів до інтерпретації спадщини поета, обмеження методологічної свободи та перегляд статусу окремих учених. "Дискусії" навколо праць О. Дорошкевича, підготовки академічних видань і публікації мемуарних джерел продемонстрували трансформацію наукової критики в інструмент інституційного стеження, де методологічну автономію замінено вимогою ідеологічної лояльності, а науковий аналіз – процедурою публічного дисциплінування. У цих умовах наукові аргументи поступалися оцінково-звинувачувальній риториці, а самі обговорення дедалі частіше виконували функцію публічного засудження; водночас поступово кристалізувався тогочасний радянський канон шевченкознавства, що закріплював нормативні моделі інтерпретації Шевченкової спадщини, ієрархію дослідницьких пріоритетів і межі методологічно допустимого. Отже, початковий період функціонування Інституту Тараса Шевченка і його друкованого органу продемонстрував процес редукції наукової самостійності та встановлення контрольованого порядку. Зазначена тема відкриває перспективи для дослідження еволюції шевченкознавчих методів, організаційних практик і взаємодії ідеології з науковим середовищем у радянський період.

Список використаних джерел

- Айзеншток, І. (1928). Організація шевченкознавства. *Шевченко*. Річник перший (с. 213–232). ДВУ,
[Без підпису]. (1931a). З життя київської філії Інституту Тараса Шевченка в 1929–30 році. *Літературний архів*, (1–2), 211–218.
[Без підпису]. (1931b). Інститут Т. Шевченка. *Літературний архів*, (3), 110–113.
[Без підпису]. (1931с). Обговорення автореферату О. К. Дорошкевича на тему про "Етюди з шевченкознавства". *Літературний архів*, (6), 133–140.
[Без підпису]. (1926). Мета Інституту Тараса Шевченка на Україні. *Червоний шлях*, (2), 174–175.
- Білівець, М. (1931). [Рец.]. *Літературний архів*, (1–2), с. 203–206. Рецензія на кн.: Шевченко Т. Кобзар. Харків: Держвидав України, 1930. 279 с. 2-е вид.: Харків: Література і мистецтво, 1931. 297 с.
- Дорошкевич, О. (1931). В київській філії Інституту Т. Шевченка. Автореферат проф. О. К. Дорошкевича з приводу його книги "Етюди з шевченкознавства". *Літературний архів*, (4–5), 173–181.
- Єрофєїв, І. (1930). Сумна втрата (І. О. Білоусов). *Літературний архів*, 1–2, 250–261.
- Івакін, О. (1975). Етапи розвитку радянського шевченкознавства. У: *Шевченкознавство. Підсумки й проблеми* (129–211). Наукова думка.
- Кирилюк, Є. (1930). Літературознавча робота в Києві. *Літературний архів*, (1–2), 333–337.
- Костенко, П. (1931). Переходова доба проф. О. Дорошкевича. *Літературний архів*, (1–2), 50–68.
- Львов-Рогачевський, В. (1930). Пам'яті І. О. Білоусова (1863–1930). *Літературний архів*, (1–2), 261–266.
- Музичка, А. (1930). М. Комаров як критик і літературознавець. *Літературний архів*, (3–6), 55–75.
- Навроцький, Б. (1930). Проблематика Шевченкових повістей. *Літературний архів*, (3–6), 3–31.
- Павлюк, М. (2003). Шевченкознавство. У: *Інститут літератури... Сторінки історії, 1926–2001* (с. 170–189). Наукова думка.
- Покальчук, В. (1930). До Шевченкового перебування 1859 року на Україні. *Літературний архів*, (3–6), 257–259.
- Річицький, А. (1930). До проблеми нації у Шевченка. *Літературний архів*, (1–2), 8–24.
- Склярів, Н. (1931). Спогади буржуа про Шевченка. *Літературний архів*, (4–5), 158–163.
- Таранушенко, С. (1930). [Рец.]. *Літературний архів*, (1–2), 328–329. Рецензія на кн.: Скворцов А. Жизнь художника Тараса Шевченко. Москва: Издательство АХР, 1929. 111 с.
- Чалий, М. (2011). *Життя і твори Шевченка. Звід матеріалів до його біографії*. Веселка.
- Шевченко, Р. (1930). [Рец.]. *Літературний архів*, (1–2), 325–328. Рецензія на кн.: Шевченко Т. Малий Кобзар (вибрані поезії). Харків: ДВУ, 1930. 156 с.
- Шевченко, Т. (2003). *Повне зібрання творів: у 12 т.* (М.Г. Жулинський та ін., Ред.). Т. 6. Наукова думка.

References

- Aizenshtok, I. (1928). Organization of Shevchenko Studies. *Shevchenko. Yearbook One*. State Publishing House of Ukraine, 213–232 [in Ukrainian].
- Bilivets, M. (1931). [Review]. *Literary Archive*, (1–2), 203–206. Book review: Shevchenko T. Kobzar. Kharkiv: Derzhvydav Ukrainy, 1930. 279 pp. 2nd ed.: Kharkiv: Literature and Art, 1931. 297 pp. [in Ukrainian].
- Chaly, M. (2011). *Life and Works of Shevchenko. Collection of Materials for His Biography*. Veselka.
- Doroshkevych, O. (1931). Taras Shevchenko Institute. *Literary Archive*, (4–5), 173–181 [in Ukrainian].
- Ivakin, O. (1975). Stages of development of Soviet Shevchenko studies. In: *Shevchenko studies. Results and problems* (pp. 129–211). Scientific opinion [in Ukrainian].
- Kostenko, P. (1931). The transitional period of prof. O. Doroshkevych. *Literary Archive*, (1–2), 50–68 [in Ukrainian].
- Kyrylyuk, E. (1930). Literary research work in Kyiv. *Literary Archive*, (1–2), 333–337 [in Ukrainian].
- Lvov-Rogachevsky, V. (1930). In memory of I. O. Bilousov (1863–1930). *Literary Archive*, (1–2), 261–266 [in Ukrainian].
- Muzychka, A. (1930). M. Komarov as a critic and literary scholar. *Literary Archive*, (3–6), 55–75 [in Ukrainian].
- Navrotsky, B. (1930). The Problem of Shevchenko's Stories. *Literary Archive*, 3–6, 3–31 [in Ukrainian].
- Pavlyuk, M. (2003). Shevchenko Studies. In: *Institute of Literature... Pages of History, 1926–2001* (pp. 170–189). Scientific opinion [in Ukrainian].
- Pokalchuk, V. (1930). Before Shevchenko's stay in Ukraine in 1859. *Literary Archive*, (3–6), 257–259 [in Ukrainian].
- Richytsky, A. (1930). To the Problem of Nation in Shevchenko. *Literary Archive*, (1–2), 8–24 [in Ukrainian].
- Shevchenko, R. (1930). [Review]. *Literary Archive*, (1–2), 325–328. Book review: Shevchenko T. Maly Kobzar (selected poems). Kharkiv: State Publishing House of Ukraine, 1930. 156 p. [in Ukrainian].
- Shevchenko, T. (2003). *Complete Works in 12 volumes* (M.H. Zhulynskyi et al., Eds.). Vol. 6. Naukova dumka [in Ukrainian].
- Sklyarov, N. (1931). Memoirs of a Bourgeoisie about Shevchenko. *Literary Archive*, (4–5), 158–163 [in Ukrainian].
- Taranushenko, S. (1930). [Review]. *Literary Archive*, (1–2), 328–329. Book review: Skvortsov A. The Life of the Artist Taras Shevchenko. Moscow: AHR Publishing House, 1929. 111 p. [in Ukrainian].
- [Without signature]. (1931a). From the Life of the Kyiv Branch of the Taras Shevchenko Institute in 1929–30. *Literary Archive*, (1–2), 211–218 [in Ukrainian].
- [Without signature]. (1931b). In the Kyiv branch of the T. Shevchenko Institute. Abstract by Prof. O. K. Doroshkevych on his book "Studies in Shevchenko Studies". *Literary Archive*, (3), 110–113 [in Ukrainian].
- [Without signature]. (1931c). Discussion of O. K. Doroshkevych's abstract on the topic of "Studies on Shevchenko Studies". *Literary Archive*, (6), 133–140 [in Ukrainian].

[Without signature]. (1926). The Purpose of the Taras Shevchenko Institute in Ukraine. *Chervonyi Shlyakh*, (2), 174–175 [in Ukrainian].

Yerofeyev, I. (1930). Sad Loss (I. O. Bilousov). *Literary Archive*, (1–2), 250–261 [in Ukrainian].

Отримано редакцією збірника / Received: 08.04.26

Прорецензовано / Revised: 17.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 26.05.26

Опубліковано / Published: 29.05.26

Alla KALYNCHUK, PhD (Philol.), Senior Researcher

ORCID ID: 0000-0001-5450-4093

e-mail: alkalynchuk@gmail.com

Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences
of Ukraine, Kyiv, Ukraine

**SHEVCHENKO SCIENTIFIC RESEARCH
IN THE MAGAZINE "LITERATURNYY ARKHIV" (1930–1931):
SCIENCE IN THE VICES OF IDEOLOGY
(TO THE 100TH ANNIVERSARY
OF THE TARAS SHEVCHENKO INSTITUTE)**

Background. *In the early 1930s, publications and so-called discussions in the journal "Literary Archive" clearly demonstrated the process of subordinating Shevchenko studies to ideological pressure. Academic discussions increasingly rarely performed a purely scientific function and more and more often turned into an instrument of public control and discipline of researchers. In such conditions, methodological independence was gradually supplanted by evaluative and accusatory rhetoric, and the space for interpretations of Shevchenko's work was significantly narrowed. An important institutional factor in these processes was the formation of the Taras Shevchenko Institute, within the structure of which the journal actually performed the function of a printed platform for testing and establishing new scientific and ideological guidelines, because it was through publications in its columns that normative ideas about permissible approaches to understanding the artist's legacy were formed. The article traces how the materials of the publication recorded a change in research strategies, a narrowing of interpretative possibilities, and the formation of a reduced canon of Shevchenko studies, which became firmly established in Soviet humanities for a long time.*

Methods. *The work uses descriptive and historical-bibliographic methods, partly discursive analysis, and an institutional approach, which made it possible to consider Shevchenko studies publications not only as scientific texts, but also as elements of a broader ideological and organizational context.*

Results. *An analysis of studies, reviews, and public discussions in the Literary Archive has shown how ideological guidelines transformed research priorities, limited thematic and methodological possibilities for interpreting Shevchenko's work, and revised the scientific status of individual scholars. During*

this period, the foundations of the early Soviet canon of Shevchenko studies were laid, which determined the range of permissible methods and topics for decades.

Conclusions. *The journal's materials demonstrated the gradual displacement of autonomous scientific analysis by ideologically motivated assessments. Criticism and methodological independence increasingly gave way to accusatory rhetoric and practices of public control over researchers, which significantly influenced the further development of Shevchenko studies.*

Keywords: *Taras Shevchenko Institute, scientific tradition, canon revision, deformation, Shevchenko studies, ideology, interpretation.*

Авторка заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.